

O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA KOGNITOLOGIYA INTEGRATSIYASINING AHAMIYATI

Tojimatov Rasuljon G‘anijonovich,
University of Business and Science
Til va adabiyot ta’limi kafedrasi dotsenti,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
rasuljontojimatov966@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek tilshunosligi va kognitologiya fanlari o‘rtasidagi integratsiyaning nazariy va amaliy ahamiyati yoritiladi. Til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlik, kognitiv tilshunoslikning shakllanishi hamda uning o‘zbek tilini tadqiq etishdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: kognitologiya, kognitiv tilshunoslik, til va tafakkur, konsept, mental model, semantika, til birliklari.

Abstract: This article highlights the theoretical and practical significance of the integration between Uzbek linguistics and cognitive science. The relationship between language and thought, the formation of cognitive linguistics, and its potential for studying the Uzbek language are analyzed.

Keywords: cognitology, cognitive linguistics, language and thought, concept, mental model, semantics, language units.

Аннотация. В данной статье освещается теоретическое и практическое значение интеграции узбекской лингвистики и когнитивной науки. Анализируется взаимосвязь языка и мышления, формирование когнитивной лингвистики и ее потенциал для изучения узбекского языка.

Ключевые слова: когниция, когнитивная лингвистика, язык и мышление, понятие, ментальная модель, семантика, языковые единицы.

Kirish. Til inson tafakkuri va ongining muhim ifodasi hisoblanadi. Zamonaviy tilshunoslikda tilni faqat grammatik yoki struktur tizim sifatida emas, balki inson tafakkuri bilan uzviy bog‘liq hodisa sifatida o‘rganish tendensiyasi kuchayib bormoqda. Shu jihatdan tilshunoslik va kognitologiya integratsiyasi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Kognitologiya insonning bilish jarayonlarini – tafakkur, idrok, xotira, bilimlarni qayta ishlash kabi jarayonlarni o‘rganadi. Ushbu jarayonlar til orqali ifodalanadi va shakllanadi. Shu sababli tilshunoslikda kognitiv yondashuv paydo bo‘lib, u tilni inson tafakkuri bilan bog‘liq holda tadqiq qilishni maqsad qiladi.

Kognitiv tilshunoslik XX asrning oxirlarida shakllangan ilmiy yo‘nalish bo‘lib, tilni inson ongidagi bilimlar tizimi bilan bog‘liq holda o‘rganadi. Ushbu yo‘nalish tilni insonning konseptual dunyoqarashi va tajribasi bilan bog‘liq holda tahlil qiladi.[1. 2006. – 91 b]

Kognitiv tilshunoslikning asosiy tushunchalariga quyidagilar kiradi:

- konsept
- mental model

- konseptual metafora
- freym
- prototip nazariyasi

Bu tushunchalar til birliklarining inson tafakkuridagi mazmunini ochib berishga xizmat qiladi.

Muhokama va natijalar. O‘zbek tilshunosligida ham so‘nggi yillarda kognitiv tadqiqotlarga qiziqish ortib bormoqda. Til birliklarini insonning mental tajribasi, madaniyati va dunyoqarashi bilan bog‘liq holda o‘rganish muhim ilmiy natijalarga olib kelmoqda.

Masalan, o‘zbek tilidagi “ko‘ngil”, “yurak”, “ko‘z”, “yo‘l” kabi so‘zlar nafaqat lug‘aviy ma’noga ega, balki keng konseptual mazmuni ham ifodalaydi. Bu birliklar orqali xalqning mental dunyoqarashi namoyon bo‘ladi.

Masalan, “ko‘ngil” tushunchasi o‘zbek tilida juda keng semantik maydonga ega. Bu so‘z insonning ruhiy holatini, hissiy kechinmalarini va ichki dunyosini ifodalash uchun ishlatiladi.[2. T-2013.]

Shuningdek, quyidagi iboralar ham metaforik ma’noga ega:

- yuragi keng
- ko‘zi ochildi
- hayot yo‘li
- ko‘ngli tog‘dek

Bunday birliklar orqali xalqning dunyoqarashi va tafakkur tizimi namoyon bo‘ladi. Kognitiv yondashuv quyidagi yo‘nalishlarda o‘zbek tilini chuqurroq o‘rganish imkonini beradi:

- konseptual semantika
- metafora va metonimiya tadqiqi
- til va madaniyat munosabati
- milliy mentalitetning til orqali ifodalanishi

Til va tafakkur munosabati.

Til va tafakkur bir-biri bilan uzviy bog‘liq jarayonlardir. Inson o‘z fikrini til orqali ifodalaydi, shu bilan birga til tafakkurning shakllanishiga ham ta’sir qiladi.

Kognitologiya nuqtai nazaridan til:

- bilimlarni saqlash vositasi
- tafakkur modeli
- dunyoni idrok etish vositasi sifatida qaraladi.

Shu sababli tilni faqat grammatik tizim sifatida emas, balki **inson bilish jarayonining muhim komponenti** sifatida o‘rganish zarur.

Kognitologiya inson ongida kechadigan quyidagi jarayonlarni o‘rganadi:

- idrok
  - tafakkur
  - xotira
  - bilimlarni qayta ishlash
  - qaror qabul qilish

Til ushbu jarayonlarning ifoda vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Inson o‘z bilimlarini, fikrlarini va tajribalarini til orqali ifodalaydi. Shu sababli tilni o‘rganish jarayonida inson tafakkurining mexanizmlarini ham tahlil qilish zarur bo‘ladi.

Kognitiv tilshunoslik tilni inson ongidagi konseptual tizim bilan bog‘liq holda o‘rganadigan ilmiy yo‘nalish hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda til birliklari insonning mental tajribasi va dunyoqarashi bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi.

Kognitiv tilshunoslikda quyidagi asosiy tushunchalar mavjud:

Konsept – inson ongida shakllangan bilim birligi.

Freym – ma‘lum bir vaziyat yoki hodisa haqidagi bilimlar tizimi.

Prototip – kategoriyadagi eng tipik namunaviy element.

Konseptual metafora – abstrakt tushunchalarni konkret tajribalar orqali tushuntirish usuli. Bu tushunchalar til birliklarining semantik tuzilishini chuqurroq o‘rganishga yordam beradi.[3.M-2004.]

Integratsiyaning ilmiy va amaliy ahamiyati

O‘zbek tilshunosligi va kognitologiya integratsiyasi bir qator ilmiy va amaliy natijalarni beradi. Birinchidan, til birliklarining chuqur semantik mazmunini ochib berishga yordam beradi. Ikkinchidan, milliy mentalitet va madaniyatning til orqali ifodalanishini o‘rganish imkonini yaratadi. Uchinchidan, zamonaviy lingvistika, psixologiya va sun‘iy intellekt tadqiqotlari bilan hamkorlikni rivojlantiradi. To‘rtinchidan, til o‘qitish metodikasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tilshunosligi va kognitologiya integratsiyasi tilni inson tafakkuri bilan bog‘liq holda o‘rganish imkonini beradi. Bu yondashuv til birliklarining chuqur semantik va konseptual mazmunini ochishga yordam beradi hamda o‘zbek tilining ilmiy tadqiqotlarini yangi bosqichga olib chiqadi.

Kelajakda o‘zbek tilshunosligida konseptologiya, kognitiv semantika va konseptual metafora tadqiqotlarini kengaytirish muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri bo‘lib qoladi.

Til ushbu jarayonlarning ifoda vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Inson o‘z bilimlarini, fikrlarini va tajribalarini til orqali ifodalaydi. Shu sababli tilni o‘rganish jarayonida inson tafakkurining mexanizmlarini ham tahlil qilish zarur bo‘ladi.

Kognitiv tilshunoslik tilni inson ongidagi konseptual tizim bilan bog‘liq holda o‘rganadigan ilmiy yo‘nalish hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda til birliklari insonning mental tajribasi va dunyoqarashi bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi.

Kognitiv tilshunoslikda quyidagi asosiy tushunchalar mavjud:

Konsept – inson ongida shakllangan bilim birligi.

Freym – ma’lum bir vaziyat yoki hodisa haqidagi bilimlar tizimi.

Prototip – kategoriyadagi eng tipik namunaviy element.

Konseptual metafora – abstrakt tushunchalarni konkret tajribalar orqali tushuntirish usuli.

Bu tushunchalar til birliklarining semantik tuzilishini chuqurroq o’rganishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Safarov Sh. *Kognitiv tilshunoslik*. – Jizzax: Sangzor, 2006. – 91 b.
2. Mahmudov N. *Til va tafakkur masalalari*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2013.
3. Кубрякова Е. С. *Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения*. – Москва: Языки славянской культуры, 2004.
4. Lakoff, George; Johnson, Mark. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
5. Nurmonov A. *Zamonaviy lingvistika yo‘nalishlari*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2012.
6. Abdurahmonov G‘. *O‘zbek tilshunosligi nazariyasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
7. Шмелёв А. Д. *Язык и культура: факты и ценности*. – Москва: Языки славянской культуры, 2002.

